

РОЗДІЛ 1

СТАН РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Проблема молодіжного та студентського руху 60-х рр. ХХ ст. в країнах Заходу стала однією з найбільш актуальних для дослідження у наступні два десятиліття. По "гарячих слідах" було написано чимало робіт, автори яких намагались відповісти на обумовлену суспільним інтересом низку запитань, насамперед щодо причин і характеру даного явища та можливості його повторення у майбутньому. Молодіжний протест викликав жвавий інтерес у журналістських та наукових колах як країн Заходу, так і в Радянському Союзі. Зрозуміло, що по різні боки "залізної завіси" цей рух оцінювався з принципово відмінних як методологічних, так і політичних позицій. Існували розбіжності у підборі фактів та їх трактовці. Зокрема, радянська методологія досліджень апріорі передбачала соціально-економічний детермінізм. Відповідно, увага радянських вчених, головним чином, спрямовувалась на аналіз динаміки економічного розвитку країн Західної Європи та США, становища різних верств населення в умовах капіталістичного суспільства тощо. Натомість, західні дослідники приділяли набагато більшу увагу змінам у психіці, свідомості, культурі підростаючого покоління. Це не могло не зумовити суттєві розходження у висновках здійснених досліджень.

1.1. Розробка проблем молодіжного руху другої половини 60-х рр. у вітчизняній та зарубіжній історіографії

Історіографію досліджуваної теми доцільно поділити на три групи. До першої варто віднести праці радянських авторів. Друга група являє собою доробок дослідників з країн Західної Європи та США. Нарешті, до третьої групи належать праці українських та російських авторів пострадянської доби.

Протягом кінця 60-х – 80-х рр. ХХ ст. в СРСР було опубліковано ряд

монографій та цілу низку статей і популярних брошур, поява яких свідчила про формування особливого, так би мовити, “молодіжного” напрямку у радянській історіографії. Деякі труднощі в описі та аналізі молодіжного протесту, з якими зіштовхнулись представники даного напрямку, недвозначно свідчили про певну кризу в радянській методології історії. Традиційний, притаманний для неї класовий підхід виявився неспроможним пояснити справжню суть такого складного, багатогранного явища як молодіжний рух 60-х рр. Тому спрощення, схематизація причин, проявів та особливостей активізації молодіжного радикалізму стали одним із суттєвих недоліків багатьох досліджень. Першопричину такого стану речей в радянській історіографії точно відображають слова сучасного російського дослідника та публіциста С. Кара-Мурзи про те, що “жорстка парадигма – спосіб бачення явищ певного класу – являє собою фільтр, через який багатьох сторін діяльності просто не помітно” [78, с. 49].

Піддаючи аналізу весь наявний обсяг радянської історіографії проблеми, завжди потрібно проводити розмежування трьох великих масивів наявних з даної тематики робіт.

1. Значний відсоток праць написаний здебільшого не професійними дослідниками, а журналістами, людьми, які, перебуваючи в епіцентрі подій, перенесли на папір інколи несвідомо, інколи відповідно до суспільного замовлення, частину власного (або нав’язаного обставинами) суб’єктивного ставлення до проблеми. Втім, публіцистичність цієї групи праць аж ніяк не принижує її позитивних рис, зокрема того, що вони нерідко містять солідний фактичний матеріал про молодіжні організації, їх діяльність, дані, які свідчать про тодішні настрої представників молодого покоління тощо. Прикладом може виступати праця В. Большакова, написана, з-поміж іншого, на основі газетних публікацій того часу [41].

2. Роботи, в яких фактологічний матеріал значною мірою прихований (а інколи взагалі - похований) під нашаруваннями оціночно-ідеологічного характеру, де спроби ґрунтового аналізу подій обмежені або відсутні, підмінені псевдоаналізом – намаганням втиснути унікальне за суттю явище молодіжного

протесту в “прокрустове ложе” класового підходу. Написані вони, як правило, або ідеологічними працівниками, або суспільствознавцями чи публіцистами, що звикли гострити своє перо у напрямку “пропаганди і контрпропаганди”. Тому, досить часто подібного роду праці більше характеризують погляди самих авторів, ніж зміст молодіжного руху. До даної категорії можна віднести серію монографій комсомольського працівника, майбутнього віце-президента СРСР Г. Янаєва [178-182], а також роботи Ю. Єр'оміна [64], Р. Косолапова та В. Печенєва [90], О. Шишова [172], С. Саличева [137] та деякі інші. Здебільшого ці, невеликі за обсягом, роботи присвячені критиці ідей та теорій, що найбільше вплинули на формування світогляду учасників молодіжного руху 60-х рр. Стандартною у таких роботах є оцінка дій ліворадикальної молоді як “хуліганських витівок”, якими вона грає “на руку буржуазії, даючи їй можливість заплямувати весь прогресивний молодіжний рух, піддати його жорстоким репресіям” [158, с. 9; див. також: 38; 50; 65; 84; 106; 128; 139 та ін]. Зрозуміло, що впливу цих “хибних теорій” автори публікацій протиставляли “єдино правильну з точки зору глибинних інтересів молоді” діяльність комуністичних партій та молодіжних організацій, що перебували під впливом останніх.

3. Роботи, автори яких намагалися більш-менш зважено підходити до аналізу проблеми, прагнули залучити комплексний підхід до аналізу власне подій, їх причин та наслідків. Саме ці праці, написані, як правило, на перетині кількох наук (історії, соціології, соціальної психології, політичної філософії та інших), варто вважати науковими у вузькому сенсі цього слова. Їх автори, віддаючи, в дусі часу, необхідну данину класикам марксизму-ленінізму чи постановам партійних форумів, тим не менше прагнули досягнути об'єктивності дослідження.

Це, насамперед, робота А.Грачова [55] про політичне крило молодіжного руху та особливості його соціальної бази; Г. Пашковського [120] про основні події студентського руху на Заході; публікації Ю.Давидова, де досить ґрунтовно розглядалися аспекти молодіжної контркультури [60-62]. У фундаментальній колективній праці радянських істориків “Лівий студентський рух у країнах капіталу” [101] докладно висвітлювались прояви молодіжного протесту в кожній з головних

країн Заходу.

Багато займалися проблемами молодіжного руху на Заході радянські дослідниці К.Мяло та М.Новінська. Перша в своїх чисельних публікаціях зупинялась на окремих аспектах молодіжного руху, зокрема, висвітлила деякі ідейні положення "нових лівих" та студентських радикалів [111, 112], проаналізувала події "паризького травня" 1968 р. у Франції [110]. У більш пізній роботі "Під прапором бунту" [109], яка стала підсумком багаторічного наукового пошуку, автор розширила та узагальнила попередні напрацювання з проблем розвитку молодіжного руху в 50 – 70 рр. Згадана вище науковець М.Новінська власні дослідження феномену молодіжного руху 60-х рр. географічно обмежила Сполученими Штатами Америки. Багато уваги вона приділяла аналізу соціально-психологічних особливостей учасників руху, спираючись при цьому на результати декількох соціологічних опитувань молоді в цій країні [115-116].

Не може не викликати поваги спроба В. Худавердяна [169, 170] та П. Решетова [131-133] зосередити в своїх дослідженнях увагу, з-поміж іншого, на питанні соціально-психологічних особливостей молоді, зокрема дослідити саме вплив проблеми "батьків і дітей" на піднесення молодіжної активності у 60-ті рр.

Серед питань молодіжного руху 60-х рр., які займали чільне місце в радянських дослідженнях, чимало уваги приділялось аналізу причин його піднесення. Основними з них називались насамперед зміни у становищі студентства зокрема та інтелігенції й службовців в цілому в контексті об'єктивних соціально-економічних зрушень, що мали місце у західному суспільстві протягом 50-х рр. Віковим психологічним аспектам еволюції молодіжного середовища, аналізу молодіжної контркультури місце у дослідженнях або взагалі не відводилось, або їм приділялось неприпустимо мало уваги (в якості виключень можна назвати згаданих вище дослідників К. Мяло, Ю. Давидова). Отже, питання щодо причин, які зумовили специфічні особливості масової свідомості молоді 50 – 60-х рр., залишалось або без відповіді, або відповідь була явно недостатньою..

З-поміж дослідників, роботи яких зробили вагомий внесок у розробку проблеми, варто згадати Є. Баталова, який ґрунтовно проаналізував ідейні

положення “нових лівих” [40], авторів фундаментальної колективної праці “Сучасний антикомунізм” [140]. У роботах В. Ломейко [103] та Б. Баннова [39], чимала увага приділяється аналізу причин молодіжного руху 60-х рр., П. Гуревич був одним з не багатьох у радянській історіографії, хто досліджував проблему молодіжних субкультур [58, 59]. Заслуговують на увагу публікації А.Тимошенко, написані ним одним [156, 157] або у співавторстві [51, 155], в яких також міститься інформація щодо окремих аспектів молодіжного руху в США.

Можна вивести ряд спільних недоліків, якими страждають практично всі радянські дослідження питань молодіжного та студентського руху 60-х рр. В оцінці таких недоліків автор вважає за доцільне солідаризуватись з думкою сучасного українського науковця В. Глебова. Останній, характеризуючи публікації 70 – 80-х рр., виділяє низку ненаукових положень, зокрема: оцінку діяльності молодіжних організацій як “непоследовні”, “незначні”; зауваження на кшталт “Потрібно було йти далі”, “докласти величезні зусилля для зміцнення класової свідомості молоді”, “виробити програму, здатну забезпечити гідні умови життя... молоді”; тезу про “тісний взаємозв'язок соціально-політичної активності... молоді з основними напрямками класової боротьби” [148, с. 160]. До переліку подібних положень здається правомірним додати притаманну для багатьох робіт спробу штучно розмежувати (а інколи і протиставити) “дрібнобуржуазну” і “робітничу” молодь, їх організації у тому, що стосується питань ідеології та практичної діяльності, а також явно перебільшити вплив компартій країн Заходу на свідомість “робітничої молоді”. До того ж, необхідно підкреслити, що практично всі радянські дослідники 70 – першої половини 80-х рр. сходилися на тому, що тільки за умов посилення керівної ролі комуністичних партій у молодіжному середовищі та поширенні там марксистсько-ленінської ідеології можливе досягнення молоддю капіталістичних країн своїх цілей.

Друга група праць являє собою напрацювання дослідників з країн Західної Європи та США, що цілком виправдано, адже феномен молодіжного протесту розгортався саме в межах західного суспільства. Основний масив використаних у даному дослідженні робіт належить англомовним дослідникам зі США та Великої

Британії, меншою мірою – західнонімецьким, французьким та італійським науковцям та журналістам.

Для західної історіографії характерним є виразний плюралізм точок зору дослідників на проблему. Нерідко виділяються оцінки полярні. До таких варто віднести роботи насамперед марксистського, консервативного та ліворадикального напрямків. Публікації, побудовані на основі дотримання марксистської ідеології, подібно до радянських досліджень, на перше місце виносили соціально-економічний підхід в аналізі явища. Водночас, їхнє ставлення до молодіжного руху 60-х рр. радше доброзичливо критичне, ніж схвальне чи вороже. Зразком таких робіт можуть слугувати праця західнонімецьких журналістів В. Шветмана та У. Зандера [223], спеціалістів з молодіжних питань, що співробітничали в друкованих органах Німецької компартії, а також стаття М. Джекса [203], викладача Брістольського університету, члена Компартії Великої Британії. Прикладом нищівної критики молодіжного та студентського руху є публікація консервативного науковця Р. Нісбета [217], колишнього викладача університету в Берклі, який, ставши безпосереднім свідком ексцесів молодіжного протесту 60-х рр., надовго зберіг своє вороже ставлення щодо останнього. Нарешті, робота американського соціолога Р. Флекса [191], близького до кіл "нових лівих", відзначається загалом позитивною оцінкою молодіжного руху 60-х рр., його цілей та учасників.

Однак загалом, західні дослідники намагались уникати різких і одностайних оцінок феномену молодіжного протесту 60-х рр., були достатньо поміркованими та об'єктивними у своїх судженнях, хоча притаманне для більшості з них ігнорування певних вагомих (насамперед, соціальних та економічних) факторів розвитку молодіжної свідомості, натомість, надмірне захоплення контркультурою, психологією молодіжного протесту зумовлювало деяку однобокність цих робіт.

З переліку найбільш ґрунтовних досліджень феномену молодіжного руху країн Заходу варто виділити насамперед роботи західнонімецького дослідника К. Менерта [214, 215]. Вони являють собою комплексний, глибокий аналіз передумов і причин піднесення та динаміки молодіжного руху 60-х рр. Автор з різних боків розглянув чимало молодіжних груп та субкультур, приділив певну увагу проблемам

контркультури та молодіжного екстремізму.

Питанням свідомості та ідеології молодіжного протесту в США, з'ясуванню причин активізації молодіжного радикалізму, а також особливостей студентського руху в університетах Сполучених Штатів присвячена робота англійського дослідника С. Ліпсета [209]. Ґрунтовним аналізом студентського руху в країнах Європи є монографія італійського соціолога і публіциста, професора Римського університету Дж. Статери [225]. У ній автор намагався з'ясувати роль ідеології в житті західної молоді та дослідити найбільш характерні риси масового молодіжного руху у Франції, Італії та ФРН протягом 1968-1969 рр. Вельми позитивної оцінки заслуговує невелика за обсягом, але досить цікава та інформаційно насичена публікація західнонімецького соціолога Ф. Фрідмана [192]. Основним змістом книги є підведення підсумків політичної та ідейно-теоретичної активності молодіжного руху 60-х рр., аналіз основних причин, ідей та етапів молодіжного протесту.

Багато цінної інформації автор даного дисертаційного дослідження виявив у роботах, присвячених окремим аспектам молодіжного протесту. Серед таких публікацій потрібно відзначити праці американського соціолога та психолога К. Кеністона [205, 206], у яких останній багато уваги приділив проблемам генераційної свідомості, аналізу психологічних особливостей молодих людей, а також намагався пояснити їх причини. Вагомим є внесок дослідника у розробку проблеми насилля серед молоді. Всебічному аналізу молодіжної контркультури у її динаміці, з'ясуванню історії понять "субкультура" та "контркультура" присвячена монографія англійського дослідника К. Ліча [208]. Автор поставив за мету докладно простежити розвиток таких молодіжних субкультур, як бітники, хіппі, "психоделісти", "драг-культура" (молодіжна культура наркотиків), а також дослідити вплив східних релігійних культів на контркультуру.

Окреме місце в загальному переліку досліджень молодіжного протесту займає неоднозначна за змістом та постановкою проблеми праця австрійського філософа К. Лоренца [210]. У ній автор намагався здійснити аналіз найбільш небезпечних тенденцій у розвитку людської цивілізації, які, на його думку, можуть привести до цілковитого знищення сучасної культури. Два розділи цієї книги присвячені

безпосередньо молоді та молодіжному протесту як "патологічним відхиленням", які, на думку філософа, є ознакою хвороб людства.

Варто відмітити також низку праць загального характеру, присвячених історії розвитку західного суспільства чи світу в цілому протягом ХХ ст. Це праці, видані переважно у США та Великобританії у 80-х – першій половині 90-х рр. Попри те, що їх тематика виходить далеко за межі досліджуваної нами проблеми, вони містять відповідні розділи про динаміку молодіжного руху в другій половині 60-х рр., торкаються тих подій та процесів, які стосуються нашої теми. У роботі Ф. Джилберта [194] приділяється увага перебігу подій у Парижі в травні 1968 р., а також їх причинам та витокам. Досить цінним є аналіз змін у масовій свідомості країн Заходу під впливом науково-технічного прогресу. У колективних працях американських дослідників "Історія західного суспільства" [199] та "Західний досвід" [229] висвітлені зміни у становищі та статусі студентства в 50 – 60-х рр., негативні явища у галузі вищої освіти та інші причини активізації молоді. Причини та прояви молодіжного радикалізму в США та Франції проаналізовані в роботі американців К. Фіндлі та Дж. Ротні [228]. Багато місця відведено проблемам студентства та окремим аспектам молодіжного протесту в праці англійського вченого Е. Хобсбаума [200]. Оцінка становища, яке склалося в Сполучених Штатах в 60 – 70-х рр., наводиться американським науковцем Р. Маккензі [212]. Чимала увага питанням ідеології молодіжного протесту, світогляду його учасників приділена в роботі американського дослідника Н. Кантора [186].

На весь величезний масив робіт західних авторів, присвячених молодіжному руху 60-х рр., чи взагалі проблемам молодіжної верстви суспільства припадає мізерна частка тих, які були перекладені російською мовою та видані на теренах СРСР чи сучасного пострадянського простору. Серед останніх виділяється робота східнонімецького журналіста Т. Хойбнера [167], присвячена висвітленню різноманітних напрямків молодіжної контркультури. У ній дається авторська оцінка "сексуальній" та "психоделічній" революцій, міститься цікавий огляд стилю життя представників численних молодіжних субкультур країн Заходу у 50-х – 70-х рр. (бітників, хіппі, діггерів тощо). Певний інтерес з точки зору нашої теми становить

робота французького психіатра М. Кле [83], у якій автор поставив та намагався розв'язати питання статевого дозрівання підлітків, явище акселерації та пов'язані з цим проблеми соціальної адаптації молоді. Кризовим явищам в галузі освіти в різних країнах світу присвячена робота дослідника Ф. Кумбса, який в 1967 р. очолював групу експертів ЮНЕСКО і, займаючись саме проблемами освіти, зібрав величезний фактичний матеріал.

Варто також додати, що останніми роками в українській науковій та науково-популярній періодиці почали з'являтися окремі публікації зарубіжних (переважно польських) культурологів та соціологів з молодіжної проблематики, які безпосередньо чи опосередковано стосуються теми даного дослідження [див., напр.: 57, 66, 68 та ін.].

Третя група праць стосується розробки проблеми у сучасній українській та російській історіографії. У даному контексті необхідно підкреслити, що і в радянській період українські науковці приділяли проблематиці молодіжного протесту 60-х рр. надзвичайно мало уваги. З кінця 80-х рр. науковий інтерес до названої теми практично вщух взагалі. Протягом останніх 15 років він час від часу пробуджувався у громадськості у зв'язку з черговими ювілеями травневих подій 1968 р. у Франції або з виступами студентства у Південно-Східній Азії. Однак публікації, що з'являлися у цих випадках носили переважно публіцистичний характер, не відзначаючись особливою глибиною [див., напр.: 168].

Водночас, упродовж 90-х рр. виходили публікації окремих дослідників з певних аспектів молодіжного руху 60-х рр. Наприклад, у колективній праці "США: сучасна зовнішньополітична думка", один з розділів, написаний одеським науковцем В. Глебовим, присвячений впливу молодіжного руху 60 - 80-х рр. на формування зовнішньополітичного курсу Сполучених Штатів [148, с. 158-191]. У 1993 р. в Запорізькому державному університеті була захищена кандидатська дисертація Ю. Темірова "Теорія і практика лівого радикалізму в студентському русі у Великобританії у другій половині 60-х рр. ХХ ст." [154]. Неможливо обминути увагою працю чернівецького дослідника, доктора філософських наук В. Павловського "Основи ювентології" [119]. Остання являє собою першу в Україні

монографію з інтегральної науки про молодь, у якій зроблена спроба на основі узагальнення філософських, природознавчих, соціологічних, економічних, політологічних та психологічних знань дати цілісну картину життєдіяльності молоді як суспільної вікової групи.

Разом із тим, правомірно говорити про відсутність у вітчизняній пострадянській історіографії узагальнюючих наукових праць з даної проблематики.

У подібному стані наукова розробка проблеми перебуває на теренах Російської Федерації. На сьогоднішній день тематика молодіжного протесту 60-х фактично витиснута з наукового обігу публікаціями газетно-журнального характеру. Особливо багато їх на російських сайтах всесвітньої мережі Інтернет, причому авторами більшості є представники або молодіжних субкультур [127, 130, 147, 159], або лівих радикалів [86, 89, 104, 173, 174].

Отже, можна констатувати наявність чималої кількості літератури, яка торкається різних аспектів досліджуваної теми. Водночас, правомірно говорити про відсутність сучасних узагальнюючих досліджень проблеми молодіжного протесту 60-х рр. в країнах Заходу як цілісного історичного явища. Особливо це стосується української історіографії. Тому можна зробити висновок, що сьогодні назріла потреба комплексного дослідження даної теми.

1.2. Джерельна база дослідження

Аналізуючи джерельну базу дисертації, потрібно підкреслити її специфічний характер, який визначається насамперед завданнями дослідження. Як зазначалося, автором не передбачено відтворення хронологічної послідовності подій молодіжного протесту в кожній з країн Заходу, що автоматично звузило джерельну основу даної дисертації. Насамперед, за її межами залишились радянська та зарубіжна періодична преса, адже їх інформаційне наповнення переважно носило характер коротких повідомлень про ті чи інші випадки виступів молоді та

студентства. Змістова обмеженість подібного роду джерел не дала можливості використати їх для розуміння суті молодіжного руху другої половини 60-х рр. як історичного феномену. Суттєвим доповненням до джерельної бази дослідження могли б стати друковані засоби масової інформації, що видавалися самими учасниками молодіжного руху другої половини 60-х рр. Однак здебільшого малий тираж, нерідко "самвидатівський", "андеграундний" характер спричинили їх практичну недоступність для дослідника на теренах СНД.

Поставлені перед дисертацією мета та завдання значною мірою зумовили форму та зміст досліджуваних джерел. Їх основу становлять насамперед твори попередників, лідерів та учасників молодіжного руху 60-х рр. в країнах Західної Європи та США, спогади колишніх активістів та очевидців подій молодіжного протесту. Разом з тим, в дослідженні задіяні праці інтелектуалів (політиків, філософів тощо), які безпосередньо не брали участь у молодіжному русі, однак здійснили суттєвий вплив на формування ідеології молодіжного протесту. Варто підкреслити, що переважна більшість використаних у даному дослідженні джерел до 90-х рр. ХХ ст. російською чи українською мовами не видавалась, а тому була недосяжною для радянського масового читача. Враховуючи ж той факт, що оцінки цих джерел, які містяться у роботах вітчизняних дослідників радянського періоду коливаються від іронічно-критичних до відверто негативних, то нова їх інтерпретація стала вимогою часу. При цьому необхідно відмітити вагому роль Інтернет-ресурсів у забезпеченні джерельної бази дослідження [див.: 4, 7, 10, 12, 13-15, 17, 21, 22, 29, 32]. Переважно це сайти, розроблені представниками сучасної російської контркультури, які розглядають учасників молодіжного руху 60-х рр. як своїх попередників.

Важливу групу джерел становлять твори бітників [2-5, 13, 29]. Останні являли собою одну з американських молодіжних субкультур 50 – початку 60-х рр. Морально-естетичні уявлення бітників та спосіб їхнього існування знайшли своє втілення у породженій ними літературі. Використовувались різні поетичні та прозові жанри – від віршу чи поеми до оповідання і роману та навіть епістолярного. Їхні твори написані у своєрідній манері, яка на той час була, безумовно,

новаторською та, за свідченням багатьох літературознавців, надалі вплинула на формування кількох літературних течій.

Доцільно вказати на ряд особливостей художньої творчості бітників, які ускладнюють їх використання в якості джерельної бази наукового дослідження. Це, насамперед, розмивання структури та сюжету у творах, їх фрагментарність, нерідко - відсутність головного героя, часті вживання сленгових виразів, притаманних для різних молодіжних субкультур та ненормативної лексики, намагання авторів компенсувати бідність сюжетної лінії надмірним фізіологізмом в описах "постільних сцен" та власними міркуваннями у псевдобуддистському дусі. Водночас, попри ці особливості літературної творчості бітників, вона є важливим джерелом для дослідження молодіжного протесту США на етапі його зародження.

До наступної групи джерел варто віднести авторів теорій "сексуальної" та "психоделічної" революцій – В. Райха [21] та Т. Лірі [14,15]. Роботи останніх мають суттєві відмінності порівняно з творами бітників, головним чином тому, що написані у науковому (В. Райх) або псевдонауковому (Т. Лірі) стилі. Їхні праці являють собою спроби науково обґрунтувати шляхи подолання обмежень свободи та пізнавальних можливостей індивіда. Писались вони, вочевидь, для принципово різних читацьких аудиторій: якщо праця В. Райха несла на собі відбиток фрейдистської та марксистської філософій і була призначена західним інтелектуалам 20 – 40-х рр., то твори Т. Лірі, змістовно близькі до бітницьких, досить еклектично поєднували дані психології та психіатрії з елементами східних релігійних культів і знайшли свого масового читача в особі представників молодіжних субкультур хіппі та "психоделістів". Аналіз робіт названих авторів дозволяє глибше зрозуміти суть теорій "сексуальної" та "психоделічної" революцій, основні положення яких у дещо вульгаризованому вигляді стали невід'ємними складовими молодіжної контркультури 60-х рр.

Надзвичайно важливими джерелами для дослідження ідейних витоків молодіжного руху другої половини 60-х рр. є теоретичні праці "нових лівих". У даному дисертаційному дослідженні останні представлені мислителями Франкфуртської соціологічної школи Е. Фроммом [30] та Г. Маркузе [18, 31].

Теоретичні розробки цих двох представників ліворадикальних філософії та соціології протягом 60-х рр. досить часто брались на озброєння активістами молодіжного протесту. Особливо це стосується Г. Маркузе, який на деякий час навіть став одним з молодіжних кумирів. Праці обох інтелектуалів, хоч і писались ними у різні роки, однак присвячені незмінно болісній темі: з'ясуванню причин "репресивності" сучасної їм цивілізації та "відчуженості" людини у суспільстві.

Серед джерел дисертаційного дослідження представлені також окремі документи, статті, програмні твори учасників молодіжного руху 60-х рр.: відома Порт-Гуронська декларація [32] – перший документ, у якому були сформульовані основні принципи та вимоги американського студентського руху на ранньому його етапі; стаття студентської активістки з ФРН, майбутнього лідера терористичної організації "Фракція Червоної Армії" У. Майнхоф [17]; фрагменти програмної роботи лідера угруповання йіппі Дж. Рубіна [10, 33] тощо. Аналіз цих джерел дає можливість дослідити зріз еволюції поглядів та настроїв представників молодіжного протесту: від гуманізму та лібералізму "ненасильницького опору" [32], через спроби поєднати карнавальний стиль хіппі з політичними вимогами лівих радикалів [10, 33] до організації вуличного безладдя з його апологією насильства як такого [17].

Наступною групою джерел є інтерв'ю лідерів та учасників молодіжного протесту [1, 11, 12], дані у різні часи засобам масової інформації, їхні листи [5, 8], а також спогади активістів та сучасників молодіжного руху 60-х рр. [6, 7, 9, 16, 22]. Окремою підгрупою можна виділити спогади іноземних спостерігачів: радянського науковця Н. Гончаренко [6], який під час відрядження в другій половині 60-х рр. за завданням ЮНЕСКО відвідав низку університетів Великобританії, США та Канади, залишивши свої враження від системи вищої освіти країн Заходу; англійської журналістки К. Дойл [9] та американця Р. Сміта [22] – троцькістів, що стали свідками травневих заворушень французького студентства у 1968 р. і сприйняли побачені ними події як невдалу, внаслідок зради соціалістів та комуністів, спробу здійснення студентсько-пролетарської соціалістичної революції у цій західноєвропейській країні.

Специфічне місце серед джерел займають роботи російського революціонера,

теоретика ультралівого напрямку у російському та світовому комуністичному русі Л. Троцького [24-28], використані в даному дослідженні для з'ясування одного з витоків ідеології молодіжного протесту 60-х рр. Теоретична спадщина Л. Троцького користувалася неабиякою популярністю серед молоді, оскільки була певною мірою співзвучна їх власним настроям. Деякі принципові положення, вперше сформульовані у його працях, були запозичені лідерами та ідеологами протесту 60-х рр., ставши вагомими елементами молодіжної ідеології.

Окреме місце у джерельній базі даного дисертаційного дослідження займають робота видатного американського педагога Б. Спока "Дитина та догляд за нею" [23], а також роман всесвітньо відомого французького письменника Р. Мерля "За склом" [19]. Аналіз роботи Б. Спока допоміг з'ясувати роль запропонованих ним нових принципів родинного виховання у формуванні свідомості "бунтівного покоління" 60-х рр. Водночас неупереджений аналіз педагогічної системи Спока дозволив спростувати досить поширені у західній консервативній історіографії роздмухані звинувачення на адресу останнього щодо визначальної ролі його теорії у загостренні "конфлікту поколінь". Літературний твір Р. Мерля писався ним "по гарячих слідах" студентських заворушень 1968 р. у Франції на основі результатів численних спілкувань автора з його учасниками та очевидцями. Цей роман став справжньою, талановито зображеною засобами художньої експресії загальною картиною молодіжного протесту. У якості джерела даного дослідження твір Р. Мерля був використаний для кращого розуміння особливостей психології та світогляду молодих радикалів, а також для більш виразної ілюстрації деяких висновків дисертанта.

Задіяна в дисертаційному дослідженні джерельна база дозволяє зрозуміти глибинні процеси, що відбувались у психіці та масовій свідомості молоді країн Заходу в 60-х рр. ХХ ст. Будучи суб'єктивними за змістом, представлені джерела, водночас, є незамінною основою для аналізу страхів, сподівань та особливостей поведінки, характерних як для лідерів молодіжного протесту, так і для пересічних його учасників.

1.3. Категорія “молодь” та її характеристика.

Враховуючи, що об'єктом даного дисертаційного дослідження є молодь як соціально-демографічна категорія з притаманними їй особливостями, здійсненню аналізу молодіжного руху другої половини 60-х рр. в країнах Заходу повинно передувати визначення поняття "молодь", а також з'ясування його характерних рис та властивостей.

Події 60-х рр. не лише змусили західне суспільство змінити акценти у його поглядах на молодь, але й стимулювали розробку нових підходів до аналізу феномену молодої людини та факторів її соціальної та політичної діяльності. За твердженням російського науковця С.А.Ушакіна, всі наявні методології аналізу молоді схематично можна звести до трьох основних напрямків:

1. Фрейдистська традиція з характерним для неї приматом ролі раннього родинного виховання і заміщення його результатів у різних видах діяльності.
2. Парсонівська теорія стабільності і структурного аналізу соціальних систем, де поведінка молоді являє собою функціонально забезпечену і зумовлену часом стадію (життєвий цикл із притаманним набором моделей поведінки).
3. Генераційний підхід К.Маннгейма, у якому акцент робиться на ролі соціальних змін у формуванні в молоді відмінного від попередніх поколінь досвіду, а також способів його рефлексії [161, с.136].

Враховуючи, що жоден з запропонованих вище підходів, за визнанням того ж С.А. Ушакіна (161, с. 143), не може претендувати на роль всеохоплюючого й цілісного методу, в дисертаційному дослідженні здійснено спробу при аналізі категорії "молодь" синтезувати вказані методологічні підходи.

Згідно з сучасною вітчизняною навчальною літературою, у широкому розумінні, молодь – це сукупність людей молодого віку в усіх сферах їх діяльності і виявах її духовного життя [див.: 142, с. 160]. Автору до певної міри імпонує

визначення радянського дослідника В.Худавердяна, який під категорією “молодь” розумів “соціально-демографічну групу суспільства, що відрізняється своїм віком, психологічними та фізіологічними особливостями” [169, с. 16].

Втім, обидва подібних визначення страждають одним недоліком – вони не відображають всієї суперечності даної категорії. Адже, з одного боку, молодь як спільнота зовсім не є однорідною. Навпаки, вона являє собою, до певної міри, відображення соціальної стратифікації людського суспільства як такого, з усіма його протиріччями і зіткненнями інтересів різних суспільних груп. Проте, з іншого боку, безумовно існує певна спільність психологічних та фізіологічних якостей у переважної більшості молодих людей. Такі якості, зумовлені, насамперед, закономірностями психофізичного розвитку людини відповідно до її вікової приналежності, приводять до співпадіння інтересів у різних галузях суспільного життя. Більше того, як зазначає вітчизняний дослідник Ю. Левада, “на відміну від інших категорій населення, вона (молодь – А.М.) має статус універсальної та минущої (всі “пройдуть” через молодіжний статус, і ніхто не зможе в ньому залишитися). В цій категорії неминуче зосереджено найбільші соціальні й особисті надії, ілюзії, прагнення” [100, с. 16]. Цей аспект, безумовно, додає суперечливості як молодіжній свідомості, так і стосункам між різними поколіннями в межах одного регіону та хронологічного періоду.

Найоптимальнішим визначенням, з наявних на сьогоднішній день, на думку автора, буде також досить поширене у сучасній навчальній літературі України, яке належить вітчизняним дослідникам О. Вишняку, М. Чурилову та С. Макеєву: *молодь – це сукупність людей молодого віку з притаманними специфічними фізіологічними, соціально-психологічними, теоретико-пізнавальними, культурно-освітніми та іншими властивостями; сукупність, яка посідає певне місце у соціальній структурі суспільства і набуває соціального статусу у різноманітних соціальних структурах (соціально-класових, професійно-трудовах, соціально-політичних тощо), має спільні проблеми, соціальні потреби та інтереси, особливості життєдіяльності тощо* [142, с. 161].

Однак, проблематичним на сьогодні є встановлення вікових меж категорії

“молодь”. Використавши систематизацію наявних у різних країнах підходів, здійснену сучасними українськими дослідниками О. Корнієвським та В. Якушиком [див.: 88, с. 5-6], можна побачити, що якогось єдиного підходу в цьому питанні просто не існує. Так, за даними названих дослідників, сьогодні (точніше, на момент видання їх роботи, оскільки віднедавна верхній поріг молодого віку в нашій державі сягає 35 років – А.М.) в Україні вікові межі молодої людини – від 15 до 28 років (в УРСР вони були від 14 до 29 років); у сучасній Росії – відповідно від 15 до 30; в цілому ж у колишньому Радянському Союзі більшість науковців визначала нижній віковий ценз молоді від 14 до 20 років, верхній – від 25 до 35 років. Не краща ситуація і за кордоном. Статистика ООН та ЮНЕСКО відносять до молоді осіб віком від 15 до 24 років; в країнах Євросоюзу до них включають тих, кому від 15 до 25, а в Сполучених Штатах Америки період молодості охоплює від 12 до 24 років.

Радянський дослідник В. Ломейко, вказуючи, що найпоширеніше трактування категорії "молодь" охоплює вік від 17 до 25 років, саме цей віковий відрізок із незначними відхиленнями (у 2-3 роки в обидві сторони) і пропонував розуміти під віком учасників молодіжного руху 60-х рр. ХХ ст. (тобто від 14-17 до 25-28 років) [103, с. 12]. Американський дослідник Л. Джонс нижню вікову межу молодої людини визначає між 15 і 17 роками, а верхню, залежно від різних критеріїв, - від 22 до 33 років; таким чином до молоді зараховуються ті, хто ще не закінчив навчання, не веде самостійного господарства або не перебуває у шлюбі [див.: 148, с. 165].

Деякою мірою верхню межу приналежності до молоді намагалися встановити й самі активісти молодіжного руху 60-х рр., коли закликали не довіряти (або навіть знищити) тих, кому за 30, або за 40 років [див., напр.: 34, с. 149; 55, с. 35]. Однак навіть серед самих учасників руху, не кажучи вже про його теоретиків та ідеологів, траплялися особи більш старшого віку. Враховуючи ж той факт, що молодіжний рух у 60-х рр. нерідко зливався з рухом так званих “нових лівих”, то встановити чіткі вікові межі виявляється більш ніж проблематично. Тому під визначенням “молодь 60-х рр.” будемо розуміти тих, хто став студентом вищого навчального закладу, або розпочав власне трудове життя саме у 60-х рр., не забуваючи водночас про фактор вікового самоототожнення.

У соціології молоді тривалий час точаться дискусії щодо співвідношення трьох головних процесів у віковому розвитку молодого людини: біологічного, психологічного та соціального. Всі три площини взаємопов'язані між собою, однак вони далеко не тотожні, оскільки кожна має свої суттєві особливості. На думку відомого радянського соціолога І. Кона, біологічний вік людини фіксує певні стадії у розвитку її організму, психологічний відображає зміни у психіці індивіда, а соціальний – місце та статус представника даної вікової групи у суспільстві, час набуття ним соціальної зрілості [див.: 119, с. 56]. Сучасний вітчизняний дослідник проблем молоді В. Павловський також схильний виділяти у розвитку молодого людини три взаємопов'язаних, але принципово різних процеси: біологічний, психічний та суспільний, причому біологічний та суспільний є основними, тоді як третя складова – психічний розвиток – носить похідний від них характер. При цьому названі два фундаментальних компоненти вікового розвитку людини (біологічний і суспільний) також є надзвичайно складними, оскільки включають в себе найрізноманітніші аспекти [119, с. 58-59].

Варто відзначити, що нерідкими є диспропорції у розвитку молодого особистості, коли один зі складових компонентів випереджає інші. Такі диспропорції можуть носити як одиничний характер для даної вікової групи, так і бути поширеними на всю верству на певному історичному етапі. На думку деяких дослідників, саме останнє і мало місце у розвитку покоління 60-х рр. ХХ ст., коли чимало молодих людей досить рано починали наслідувати суто фізіологічний аспект дорослого життя (вживання наркотиків та алкоголю, безлад у статевих контактах), однак при цьому дуже довго зберігали "соціальну інфантильність", не могли визначитись зі своїм місцем у соціокультурній системі суспільства [див., напр.: 60, с. 270-271].

Вітчизняні соціологи погоджуються у необхідності виділення в структурі молоді трьох вікових підгруп (когорт) [див., напр.: 146, с. 110-111], кожна з яких відрізняється своєю специфікою стосовно як біологічного та фізіологічного розвитку, так і процесів соціалізації, місця та ролі у суспільстві: юнацький вік (14-16 – 18 років), пізня юність, або початок дорослості (18 – 23-25 років) і дорослість

(більше 25 років). Подібної точки зору притримуються також більшість сучасних російських дослідників. Так, російський соціолог Б. Ручкін обмежує вік молоді часовим відрізком у 15 років (від 15 до 29 років), причому виділяє три вікові етапи: підлітки (до 18 років), власне молодь (18-24 років) і "молоді дорослі" (25-29 років) [136, с. 91].

Доцільно визначити в загальних рисах відмінність між названими трьома підгрупами, враховуючи особливості охарактеризованих вище біологічного, соціального та психологічного компонентів вікового розвитку людини. За словами соціолога Ю.П. Сурміна, в юнацький період завершується фізичне дозрівання, усуваються чисельні недоліки й диспропорції, зумовлені нерівномірністю підліткового розвитку, відбувається первинна соціалізація, починається активне соціальне й особистісне самовизначення, пошук індивідуального місця у світі; під час пізньої юності людина стає дорослою як біологічно, так і соціально, отримувана освіта набуває спеціальної і професійної спрямованості, загострюються економічна і моральна залежність від батьків; останній період – дорослість, яка, однак є досить умовною і специфічною та являє собою перехідний період до дорослості справжньої, передбачає подолання диспропорцій і відставань у соціальному розвитку [146, с. 110-111].

Отож, якщо використовувати дану вікову періодизацію, учасників молодіжного руху другої половини 60-х рр. ХХ ст. можна віднести, переважно, до останніх двох підгруп – пізньої юності та умовної (ранньої) дорослості.

Які ж саме якості характеризують молодь як таку?

З точки зору нашої теми неабияке значення має те, що молодь, підпадаючи під вплив тих самих суспільних факторів, що і старше покоління, тим не менше, може сприймати їх та реагувати на них зовсім по іншому [141, с. 36].

Проміжне становище молоді між дітьми та дорослими людьми природньо зумовлює певну, так би мовити, «маргінальність» її свідомості. Молода особистість фактично переходить від пасивного споглядання реального світу до активної участі в його справах. Цей перехід супроводжується такими психологічними явищами, як нестійкість і рухливість свідомості, підвищена чутливість до різних поглядів та

ідеологічних впливів [140, с. 388].

Посилена критичність сприйняття молодими людьми навколишнього світу разом з їх прагненням у будь-який спосіб самоствердитись, побудувати свої взаємовідносини незалежно від уявлень старших, породжують явище, загальновідоме під назвою "конфлікт батьків і дітей". За словами сучасного російського соціолога В. Грехнева, протест юнаків та юнок проти домінування у родині людей старшого віку є цілком закономірним, незалежно від того, у яких формах він відбувається: "Ось молодіжний рух 60-х років минулого століття: студенти й учні старших класів Європи і США влаштовують погроми і вносять безладдя в розмірене життя обивателів, бунтуючи проти святенницької моралі і підвалин тодішнього суспільства. Але бунтом можна назвати і протестну поведінку благополучної школярки, що навідріз відмовляється надягти шапку в прохолодну погоду... будь-який підлітковий бунт, будь-який протест - це загальна психологічна закономірність, необхідність у процесі становлення особистості" [56]. На цій же особливості молодіжної психології наголошує відомий американський соціолог С. Ліпсет, наводячи в якості ілюстрації вельми поширене американське прислів'я "Хто в двадцять років не бунтує, той не має серця, хто ж й у сорок років залишається радикалом, той не має голови" [209, с. 18].

"Конфлікт батьків і дітей" поглиблюється, у свою чергу, абсолютизацією старшими їхнього досвіду, смаків та бажанням контролювати вчинки молоді. Як не без іронії відмічав названий вище С.Ліпсет, кожне старше покоління переконане, що темп змін, які відбулись за останні десять або двадцять років, переважає все, що коли-небудь знала історія людства, і що це призвело до занепаду моральних цінностей. [209, с. 191]. Цей взагалі-то закономірний антагонізм за певних об'єктивних та суб'єктивних обставин може загострюватися до повного заперечення цінностей та інститутів, набутих попередніми поколіннями. Американський дослідник Н. Бірнбаум, полемізуючи з апологетами теорії "конфлікту поколінь", влучно стверджував, що бунт проти старшого покоління не являє собою постійної соціальної проблеми, а набуває гострої форми лише в умовах крайнього розладу між досвідом поколінь [209, с. 15].

Правомірною є оцінка, надана молодіжним рухам ХХ ст. сучасним російським науковцем Ю. Левадою: "Гарячковий ентузіазм і максималізм вимог (молоді – А.М.) нерідко поєднувалися при цьому з гранично спрощеними критеріями, фанатизмом, етичним утилітаризмом, безкомпромісністю та жорстокістю щодо реальних чи надуманих суперників тощо" [100, с. 16]. Дійсно, у свідомості молоді романтизм та пошук ідеалів, що знаходять свій вираз у прояві зацікавленості до всього незвичайного, яскравого, героїчного тощо, сполучаються з максималізмом, який виявляється у завищенні вимог та оцінок, непримиримості та безкомпромісності. Таке поєднання, посилене недостатнім життєвим досвідом, у разі подальшої невідповідності між обраним ідеалом та реальною дійсністю теж може викликати негативізм, заперечення буквально всього, що їх оточує [103, с. 13].

Серед якостей, притаманних молоді як віковій категорії, варто назвати також надзвичайну енергійність, запальність, відвертість, прямолінійність, емоційну нестійкість, суперечливість почуттів, довільність та неусвідомленість реакцій на реальні події, що нерідко відбувається під впливом різноманітних імпульсів [169, с. 16]. Цілком природньо і зрозуміло, що подібні якості психіки повинні викликати у молодих людей схильність до радикалізму чи навіть екстремізму, особливо до останнього, оскільки він для розв'язання складних проблем пропонує прості на вигляд рішення. Така уявна простота й швидкість часто дуже імпонують представникам молодого покоління. Можна погодитись з твердженням американського дослідника В. Лякера: "Молодіжні рухи завжди відрізнялись екстремізмом, емоційністю й ентузіазмом і ніколи не були раціоналістичними... Спільним для всіх молодіжних груп є глибоко песимістичне ставлення до майбутнього сучасної культури і переконання, що традиційні просвітницькі поняття на кшталт терплячості, є застарілими... Молодіжні рухи ніколи не хотіли визнати уроки минулого; кожне покоління завжди вважало себе першим (і останнім) в історії" [цит. за: 209, с. 30].

Це твердження, яке на перший погляд може здаватися суперечливим, тим не менше, має рацію. Адже, як відмічав колись американський соціолог І. Емері, серед учасників більшості великих подій минулого, що являли собою докорінні соціально-

політичні переломи в суспільному розвитку, нараховується непропорційно велика кількість людей молодого (або відносно молодого) віку. Так, середній вік учасників та лідерів протестантської Реформації становив 38 років, американської революції – 38 років, Великої французької революції – 34 роки, модернізації Японії – 38 років, революції в Росії (1905-1907 рр., оскільки праця Емері вийшла ще в 1913 р. – А.М.) – 44 роки, повстання в Туреччині (младотурецька революція – А.М.) – 32 роки [див. докл.: 161, с. 139]. Від себе додамо, що якби І. Емері жив пізніше, наприклад, на початку XXI ст., він мав би можливість поповнити свій перелік подіями листопада-грудня 2004 р. в Україні, серед загальної маси учасників яких очевидці могли спостерігати не лише 20 – 30-ти, але й чимало 14 – 16-річних.

Отже, джерелознавчий огляд засвідчує нагальну потребу у новій інтерпретації джерел, раніше переважно недоступних для пересічного громадянина або викривлених радянською критикою. Аналіз стану наукової розробки проблеми свідчить, що більшість досліджень мають однобічний характер, схильні до описовості, публіцистичності, або гіпертрофованого приділення уваги одному з аспектів проблеми при ігноруванні інших. Не розробленою остаточно залишається у сучасній історіографії проблема науково коректного визначення поняття "молодь", а також з'ясування вікових меж учасників молодіжного протесту 60-х рр. Все це доводить необхідність здійснення комплексного ретроспективного дослідження молодіжного руху другої половини 60-х рр. в країнах Заходу та США.